

אֱלֹהֵי

תְּפִלּוֹת הַלַּיִל לְשַׁבָּע לַיְלֹת וְשַׁבָּע יָמִים

אָדְרָא

הסדרה לדת, לפילוסופיה, למיסטיקה ולתרבות האסלאם

העורך הראשי:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' בנימין אברהמוב
פרופ' מאיר מ' בר-אשר
פרופ' יוסף ינון-פנטון

מִחַיִּי אֱלֹהֵינִי אֲבֵן אֶל־עַרְבִי

אֱלֹהֵי

תַּפְלוֹת הַלֵּב לְשִׁבְעָה לַיְלֹת וְשִׁבְעָה יָמִים

תרגם מערבית, הקדים מבואות והוסיף ביאורים

אבי אלקיים

הוצאת אֶרֶא

Ibn al-‘Arabī
Awṛād
Prayers for the Nights and Days of the Week

Bilingual Arabic-Hebrew Edition
Translation, Introduction and Analysis
Avi Elqayam

עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

התמונה בעטיפה:

חֲזֵן אֱלִיָּקָאִיָּה כתב יד נדיר ביופיו, מצופה זהב, שהועתק בדמשק בשנת 1888 לכבודו של
מֶסֶטְפָּא אֶל־סַבְאֵי אֶל־דִּמְשֶׁק, הנמצא כיום באוצרות הספרייה הלאומית בירושלים
שמספרו Ms. Yah. Ar. 141.

מסת"ב: 978-965-7773-42-0 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתניתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ג – 2023

© Copyright 2023 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

מַצְבוֹת נִשְׁבְּרוּת, מְלִים חוֹלְפוֹת, מְלִים נִשְׁכָּחוֹת,
שְׁפָתִים שֶׁאָמְרוּ אוֹתָן הִפְכוּ עָפָר,
שְׁפוֹת מִתּוֹת כְּבִי אָדָם,
שְׁפוֹת אַחֲרוֹת קָמוֹת לְתַחִיָּה,
אֱלִים בְּשִׁמִּים מְשִׁתְּנִים, אֱלִים מְתַחֲלָפִים,
הַתְּפִלוֹת נִשְׁאָרוֹת לְעַד.

יהודה עמיחי, פְּתוּחַ סְגוּר פְּתוּחַ

תוכן עניינים

9.....	פתח דבר.....
23.....	שלמי תודה.....

שער ראשון אֶקְדָּמוֹת מִלֵּין

27.....	פרק ראשון התפילה כחוויה דתית דיאלוגית.....
37.....	פרק שני התפילה כפעולה העילאית של הדמיון היוצר.....
43.....	פרק שלישי התפילה מנקודת מבט אונטולוגית של אחדות ההווה.....
47.....	פרק רביעי התפילה מנקודת מבט אנתרופולוגית של האדם השלם.....
58.....	פרק חמישי התפילה כתשוקת הכיליון המיסטי והרצון ליצירתיות.....
63.....	פרק שישי התפילה כסוד שיח אינטימי.....
89.....	פרק שביעי הולדתו ומותו של אֶלֶלָה בתודעה הדתית היהודית.....
109.....	פרק שמיני המהדורות של התפילות בכתבי יד ובדפוסים.....
109.....	כְּתָאב אֶרְאָד אל־אֶסְבּוּעַ.....
115.....	כְּתָאב אל־דָּוָר אל־אֶעֱלָא.....

שער שני סֵדֶר הַתְּפִלוֹת

123.....	תְּפִלַּת הַפְּתִיחָה.....
127.....	תְּפִלַּת לַיִל הָאֶחָד.....
133.....	תְּפִלַּת לַיּוֹם הָאֶחָד.....
143.....	תְּפִלַּת לַיִל שֵׁנִי.....

149.....	תַּפְּלוֹת יוֹם שְׁנִי.....
157.....	תַּפְּלוֹת לַיִל שְׁלִישִׁי.....
163.....	תַּפְּלוֹת יוֹם שְׁלִישִׁי.....
169.....	תַּפְּלוֹת לַיִל רְבִיעִי.....
175.....	תַּפְּלוֹת יוֹם רְבִיעִי.....
179.....	תַּפְּלוֹת לַיִל חֲמִישִׁי.....
185.....	תַּפְּלוֹת יוֹם חֲמִישִׁי.....
199.....	תַּפְּלוֹת לַיִל שִׁשִּׁי.....
205.....	תַּפְּלוֹת יוֹם שִׁשִּׁי.....
211.....	תַּפְּלוֹת לַיִל שַׁבָּת.....
217.....	תַּפְּלוֹת יוֹם שַׁבָּת.....

שַׁעַר שְׁלִישִׁי תַּפְּלוֹת לַהֲגָנָה וְלַשְׁמִירָה

225.....	תַּפְּלוֹת לַהֲגָנָה וְלַשְׁמִירָה.....
----------	---

שַׁעַר רְבִיעִי בְּאוּרֵי הַתַּפְּלוֹת

237.....	בְּאוּרֵי הַתַּפְּלוֹת.....
267.....	בִּיבְלִיּוֹגְרַפִּיָּה.....
291.....	מִפְתַּח הָעֲנִיּוּנִים.....
293.....	מִפְתַּח שְׁמוֹת.....

פתח דבר

התפלה היא האידאל של כל עולמים. כל ההווה בלה למקור חייה היא עורגת. כל צמח וכל שיח, כל גרגר חול וכל רגב אדמה, כל אשר בו חיים נגלים וכל אשר בו חיים במוסס, כל קטני היצירה וכל גדולה, שחקי מעל ושרפי קדש, כל הפרטיות שבכל יש, וכל כללותו – הכל הזמה, שואף, עורג ושוקק לחמדת שלמות מקור העליון, החי, הקדוש, הטהור והכביר. והאדם סופג את כל השקיקות הללו בכל ית ובכל שעה, הוא מתרומם ומתעלה בתשוקות קדש ובא תור הגלוי לתשוקות רוממות אל אלה בתפלה, המכה גלי אורה, היוצאת בחפש עזה בהגיון שיח קדשה למרחבי אל, מרומם הוא האדם בתפלה את כל היצור, מאחד הוא עמו את כל היש, מעלה את הכל, מרומם את הכל למקור הברכה ומקור החיים.

הרב קוק, עולת ראיה, ח"א, עמ' ג'¹

מחיי אל-דין אבן אל-ערבי (1165-1240), מגדולי ענקי הרוח שקמו במין האנושי, המכונה בפי אוהביו 'אל-שיח אל-אכבר' ובפי מתנגדיו 'אל-שיח אל-אכפר', כתב יותר מ-350 חיבורים,² שהרחיבו והעמיקו את התודעה הפילוסופית, התיאולוגית

- 1 על תפיסת התפילה של הראי"ה קוק ראו חגי לונדן, אורות התפילה, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2022. על יחסו של הראי"ה קוק לאסלאם ראו אליהו גליל, "האמונה המושלמנית עולה על הנוצרית": האסלאם במשנת הראי"ה קוק, אסיף ו (תשע"ט), עמ' 645-655. הרב קוק סבר כי דת האסלאם דומה היא יותר לפילוסופיה, רוחניות פחותה ושכלתנות יתרה. יש להצטער שלא הכיר את הורם הצופי באסלאם בכלל ואת כתביו של אבן אל-ערבי בפרט.
- 2 ביוגרפיה חשובה על תולדות חייו של אבן אל-ערבי ראו Claude Addas, *Quest for the Red Sulphur: The Life of Ibn Arabi*, translated from the French by Peter Kingsley, Cambridge: Islamic Texts Society, 1993. ביוגרפיה נוספת המדגישה את ההיבטים המיסטיים בקורות חייו ראו Stephen Hirtenstein, *The Unlimited Mercifier*:

והמיסטיקה של בני אנוש ושינו פניה לבלי הכר מאז ולעולם.³ קורא אני עליו את הפסוקים: יִפֶּה עֵנָף וְחָרַשׁ מִצֵּל וּגְבָה קוֹמָה וּבֵין עֲבֹתִים הִיָּתָה צִמְרָתוֹ: מִיָּם גִּדְּלוּהוּ תְּהוֹם רִמְמָתָהּ... כָּל עֵץ בְּגֵן אֱלֹהִים לֹא דָמָה אֵלָיו בִּיפְיוֹ.⁴ אין להתפלא כי אחד מכינויו אצל חכמי הצופים, כגון אצל עבד אלוֹהֶאב אל־שַׁעְרָאנִי (מ' 1565), היה 'אל־כְּבִירִית אל־אֶחְמֵר' (=הגופרית האדומה).⁵ שכן הגופרית היא יסוד מפתח בתהליך האלכימי של הפיכת מתכת כסף לזהב. אֶבֶן אל־עֶרְבִי הוא האלכימאי של חיי הנפש, מורה הדרך של מסע המעמקים, המחולל טרנספורמציה מתמדת בתודעתו של האדם, ממס את מבני התודעה ומנגנוני הקיימים ומוליד אינטגרציה חדשה שלהם בדמותו של 'האדם השלם'.

בין מפעלותיו הספרותיים הכבירים התקין גם תפילות: תפילות רשות אצילות, זכות וטהורות, בעדינות רוח כתבן ובציורים רוממים ציירן בשם כְּתָאב אֶנְרָאד

3 *the Spiritual Life and Thought of Ibn 'Arabī*, Anqa Pub., Chicago, 1999 מעודכנת ומתעדכנת של כתבי אֶבֶן אל־עֶרְבִי, אלו שהם שלו ואלו המיוחסים לו, ראו MIAAS <https://archive-report-catalogue-of-ibn-arabi-works> באתר: <https://archive-report-catalogue-of-ibn-arabi-works> ibnarabisociety.org/wp-content/uploads/PDFs/catalogue-of-ibn-arabi-works.pdf אין ספור ספרים ומאמרים נחברו על משנתו של אֶבֶן אל־עֶרְבִי. אציין רק את המרכזיים ואלו הם: William C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabī's Metaphysics of Imagination*, Albany, N.Y: State University of New York Press, 1989; idem, *Ibn 'Arabī: Heir to the Prophets*, Oxford: One World, 2005; idem, *Self-Disclosure of God: Principles of Ibn Al-'Arabī's Cosmology*, Albany: State University of New York Press, 2015; Toshihiko Izutsu, *Sufism and Taoism: A Comparative Study of the Key Philosophical Concepts*, Berkeley and Los Angeles CA: University of California Press, 1984; Michel Chodkiewicz, *The Seal of the Saints. Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn 'Arabī*, The Islamic Texts Society, 1993; idem, *An Ocean Without Shore: Ibn 'Arabī, the Book, and the Law*, Lahore, Pakistan: Suhail Academy, 2001; Claude Addas, *Ibn 'Arabī: The Voyage of No Return*, Islamic Texts Society, Cambridge, CB, UK, 2000; Binyamin Abrahamov, *Ibn al-'Arabī and the Sufis*, Oxford: Anqa, 2014; idem, *Perspectives, Relationships and Relativity in Ibn Al-'Arabī's Thought*, Tel Aviv: Idra Publishing, 2021; רחל גורדין, **ציפור בקרקעית אגם**, תל אביב: הוצאת גמא, 2021. בספר זה מצוי גם תרגום לעברית מאנגלית של החיבור הליבה של הליבה לְשִׁיחַ אֶסְמַאעִיל חֲקִי בּוּרְסָוּוּי (מ' 1728), עמ' 192-250.

4 יחזקאל לא, ג-ד, ה.

5 Addas, *Quest for the Red Sulphur*, p. 112, n. 10

6 וְרֵד, בריבוי אֶנְרָאד – תפילות הרשות. המשמעות של השורש ו-ר-ד היא לרדת אל מקוה מים, מעיין. המשמעות הרווחת של מונח זה היא לפרקטיקה רוחנית המתייחסת לזמן מוגדר ביום ובלילה שאותו מקדיש החסיד לאללה בתפילות הרשות בנוסף לחמש תפילות החובה. משמעות נוספת של מונח זה היא נוסחת תפילת הרשות עצמה, שהמונח הראוי שלה הוא 'חֶזֶב' (על כך ראו לקמן הערה 11). ה'וֹרֵד' הפשוט ביותר כולל ארבע רקעות ואמירת שבעית מהקראן. וְרֵד מתייחס גם לתפילות הצופיות בנוסחאות חזרות

אֶל־אֶסְבּוּעַ (=תַּפְּלוֹת רְשׁוֹת לִימוֹת הַשְּׁבֻעַ)⁷ תפילות לב אישיות ואינטימיות לשבעת ימי השבוע,⁸ ארבע עשרה תפילות,⁹ לילה ויום, שבהם שפך צקון לחשו לפני קונו.¹⁰

המתחילות בקריאה מהקראן. מבחינה זו ניתן להשוות את המונח 'וֹרֵד' ל'דָּרַךְ' ו'חֻזַּב'. כך מגדירה שרה סבירי מונח זה: 'וֹרֵד' היא פעולה ריטואלית של קריאת פרק קראן, נוסחאות זכירה, תשבחות, קריאות לאל וכד'. היא מתבצעת בזמנים קבועים, בעיקר בלילות, והיא נוספת על תפילות ומצוות החובה' (שרה סבירי, **הסופים: אנתולוגיה**, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב – ההוצאה לאור, 2008, עמ' 298, הערה 5). היבט ייחודי של ה'וֹרֵד' שהוא קשור למורה רוחני מסוים שאליו הוא מיוחס, וכן הזמנים שנקבעו לביצועו. היו שיחים צופים שטענו שהם קיבלו את ה'וֹרֵד' שלהם מנביאים או קדושים במפגשים רוחניים או בחלומות. אבן אל-עַרְבִי אינו הראשון בייסוד **אֶל־אֶסְבּוּעַ** אלא הוא ממשיך מסורת שקדמה לו. אבן חאמד אל-עֶזְאֵלִי (מ' 1111), למשל, מקדיש ספר שלם בחיבורו **אחיאא' עלום אלדין** (=החייאת מדעי הדת) לסדר תפילות הרשות בלילה וביום, הוא הספר העשירי, תחת הכותר: **כתאב תרתית אל-אֶל־אֶסְבּוּעַ ותפציל אחיאא' אל-ליאל** (=ספר סדר תפילות הרשות והחלוקה של לילות השימורים). בפרק זה הוא תיאר כ'אֶל־אֶסְבּוּעַ' שבע חלוקות של היום וחמש של הלילה לביצוע תפילות החובה והרשות (**אחיאא' עלום אלדין**, כך ראשון, עמ' 329-371). ג'ון ספנסר טרימינגהם (מ' 1987) בחן מונח זה לאחר קיום האחוות הצופיות וטען של'וֹרֵד' יש לפחות שלוש משמעויות שונות: א. האחוה עצמה. ב. תפילות רשות מיוחדת. ג. התורות הייחודיות של האחוה ומנהגיה, פעולותיה והמדיטציה שלה. לכל אחוה, ולכל ענף הנגזר ממנה, יש 'אֶל־אֶסְבּוּעַ' משלו שחיברו מנהיגיו. אלו יוצרים את התמה של המסדר. החניך הצופי מתחיל את חניכתו ב'וֹרֵד' פשוט סודי, ובהדרגה הוא מקבל תובענים יותר עד לחניכתו המלאה בנטילת ה'וֹרֵד', כאשר הוא שולט במלוא שיטת המסדר. ראו, J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, 1978, p. 214; Louis Massignon, 'Wird', in *EI*¹; F.M. Denny, עוד ראו, New York, 1998, p. 214; 'Wird', in *EI*²; חאלד אבו ראס, **השיח' הצופי מירושלים: חייו ומשנתו של השיח' מחמד האשם אל־עַבְדִּי**, תל אביב: הוצאת אדרא, 2023, עמ' 27-29.

7 כותרים שונים ניתנו לחיבור זה בכתבי היד. החוקר המצרי הדגול עֶתְמָאן יֶחְיָא (מ' 1997) עבר על כתבי היד שעמדו לרשותו ומנה את הכותרים הבאים של חיבור זה: **כתאב אל-אֶל־אֶסְבּוּעַ אל-יֶמִיָּה**; **אל-אֶל־אֶסְבּוּעַ אל-אֶל־אֶסְבּוּעַ**; **אֶל־אֶסְבּוּעַ ואל-ליאל**, מְגֻמְעָה אל-ליאל; **אל-אֶל־אֶסְבּוּעַ ואל-אֶל־אֶסְבּוּעַ**; **אֶל־אֶסְבּוּעַ ואל-אֶל־אֶסְבּוּעַ**. ראו עֶתְמָאן יֶחְיָא, **מואלפאת אבן ערבי: תאריהא ותצניפאה**, קהיר: אל-הֶ'אֶה אל-מֶ'צֶרִיָּה אל-עֶ'אמָה לִלְכֶתֶ'אב, 2001, עמ' 213-211. Osman Yhya, *Histoire et classification de l'oeuvre d'Ibn Arabi: Etude critique: I-II*. Damas: Institut français de Damas, 1964, pp. 173-175.

8 הירטנשטיין ובניטו סוברים כי לפי אבן אל-עַרְבִי לכל יום ויום יש כוכב לכת שלו, הנביא שלו, והאות שלו, אם כי למיטב ידיעתי אבן אל-עַרְבִי אינו קושר זאת באופן מפורש לתפילות הרשות. אך איני מוציא זאת מכלל אפשרות. על כך ראו, Hirtenstein & Beneito, *Seven Days of the Heart*, pp. 9-19.

9 לדעת הירטנשטיין ובניטו יש סוד בבחירה של 14 תפילות דווקא. המספר 14 מציין את תקופת הירח המלא ומסמל לפי אבן אל-עַרְבִי את היופי השלם. כן, גם המספר 14, כנכפלת של המספר 7, רומז לשבעת הפסוקים של סורת אל-פֶ'אֶתְחָה, כמו גם לשבעת הרקיעים והארצות בקוסמולוגיה האסלאמית. על כך ראו Hirtenstein & Beneito, *Seven Days of the Heart*, pp. 8-9.

10 על התפילה באסלאם בכלל ואצל הצופים בפרט ראו: A. J. Wensinck, 'Ṣalāt', in *EI*¹; Annemarie Schimmel, 'Some Aspects of Mystical Prayer in Islam', *Die Welt des*

כן גם התקין תפילה להגנה ולשמירה, שמיוחסת לה גם עצמה מאגית,¹¹ בשם חֲזַב אֱלִיָּקָאִיָּה (=תפילה להגנה)¹² או תחת כותר אחר: אֱלִי־דֹר אֱלִי־אֶעֱלָא אֱלִי־מִקְרָב אֱלִי בִלְמִקָּאִי אֱלִי (=המעגל הגבוה ביותר המקרב לכל תחנה רוחנית של העולה ממל).¹³ סביר להניח כי תפילות אלו יצאו מתחת ידו.¹⁴ תפילות רבות נוספות מיוחסות לו, אך כנראה אינן שלו.¹⁵

- Islams 2 (1952), pp. 112-125; S.H. Nasr, "The 'Prayer of the Heart in Hesychasm and Sufism', *GOTR* 21 (1986), pp. 195-203; Eva de Vitray-Meyerovitch, *La prière en islam*, Paris: Albin Michel, 2003; Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013; Binyamin Abrahamov, *The Sufis' and Ibn al-'Arabi's Attitudes Towards the* 358-348 עמ' *Pillars of Islam*, Tel Aviv: Idra, 2019, pp. 76-120
- 11 איווטסו העיר כי אָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי מוזהב ב'אדם השלם' מעין עצמה מאגית מסויימת, עצמה יוצאת דופן זו ידועה בשם 'הֶמְהָ', דהיינו אנרגיה רוחנית מרוכזת. בעל תבונת הלב, לפי אָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי, יכול ברצותו להשפיע על כל מושא רק בעצם זה שהוא ממקד בו את כל האנרגיה הרוחנית שלו. הוא אפילו מסוגל לגרום למושא בלתי קיים להתקיים. לשון אחר, בעל תבונת הלב יכול לשעבד כל דבר לרצונו. על כך ראו Toshihiko Izutsu, *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*, Berkeley and Los Angeles CA: University of California Press, 1984, p. 275; אני מניח כי יכולת מאגית שכזאת מושגת בין היתר באמצעות תפילה זאת. על היחס של אָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי לתיאוריה ראו לקמן עמ' 257 הערה 154.
- 12 המונח חֲזַב בריבוי אֶחְזָאב משמש בין היתר באסלאם לתיאור כל קבוצה של נוסחאות ליטורגיות של רשות, לעיתים מזומנות בחילוף עם 'וֶרְד', שיש להן עצמה ויכולת מאגית להגנה ולשמירה. אם כן, 'חֲזַב' לעיתים קרובות מתפקד כקמיע. אֶחְזָאב מפורסמים רבים כוללים הנחיות שימוש להכנעה של כוחות עוינים של אדם או טבע. ראו D.B. MacDonald, 'Ḥizb', *EF*; Constance E. Padwick, *Muslim Devotions: A Study of Prayer-Manuals in Common Use*, Oneworld, Oxford, 1996, pp. 23-25.
- 13 כתב יד הספרייה הלאומית בירושלים; Ms. Yah. Ar. 141; מהדורה ביקורתית של תפילה זו בערבית עם תרגום לאנגלית וטרנסליטרציה לאלפא-ביתא הלטיני ראו Ibn al-'Arabi, *A Prayer for Spiritual Elevation and Protection al-Dawr al-al-a'lā (Ḥizb al-wiqāya)*, trans. by Suha Taji-Farouki, Oxford: Anqa, 2007.
- 14 אמנם כל כתבי היד של התפילות הללו שנמצאים תחת ידינו הם מאוחרים, אך בכל אופן בכל כתבי היד שהגיעו אלינו התפילות הללו מיוחסות לאָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי. ראו *CATALOGUE OF IBN 'ARABI'S WORKS* מהדירי הקטלוג מסווגים את התפילות הללו תחת הכותר: Probable; דהיינו סביר, מתברר, הגיוני שאָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי כתבם. ואף אם הן לא יצאו מתחת ידו הרי הן שייכות לאסכולה שלו. שכן ניתוח התפילות שאציע לקמן מלמד כי התפילות מבטאות את עולמו המטפיזי, הפילוסופי והמיסטי של אָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי.
- 15 עאצם אַבְרָהִים אֱלִי־כִיָּאִי קיבץ את התפילות המיוחסות לאָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי בחיבור מְגֻמְעָה אֶחְזָאב וְאֶרְאָד אֱלִי־שִׁיָּה אֱלִי־אֶכְבֵּר אָבֶן עֶרְבִי, ביירות: כתאב נַאֲשֵׁרוּן, 2013. התפילות לשבעה ימים ושבעה לילות נמצאות שם, עמ' 43-63. ראו גם בלקט התפילות החשוב אל־קְלוּב אֱלִי־צִאֲרֵעָה (=לבבות הכנועים), בפקוח פֶּטְהוּלָה גוֹלֵן, קהיר: דָּאָר לִלְטַבְאָה, 2008. התפילות המיוחסות לאָבֶן אֱלִי־עֶרְבִי נמצאות שם, עמ' 263-313. ראו גם בלקט התפילות אֶפְצֵל אֱלִי־צִלּוּאָת עֲלִי סִיד אֱלִי־סַאדָאָת (=התפילות הנכבדות ביותר לאדון

כתיבת תפילות רשות רווחת באסלאם, כשם שהיא רווחת ביהדות, ואינה חידושו של אָבֶן אֶל־עֶרְבִי. באסלאם ניתן לציין, למשל, את התפילות שחיברו חֶסֶן אֶל־בִּצְרִי (מ' 728), אַבְרָהָם אָבֶן אֶדְהֶם (מ' 782), חֻוַּאגָה עֶבְדוּלְלָה אַנְצָרִי (מ' 1089), אָבו חַאמֵד אֶל־עֻזְאֵלִי (מ' 1111), עֶבְד אֶל־סֵלָאם אָבֶן מִשִּׁישׁ (מ' 1238), אָבו חֶסֶן עֲלִי אֶל־שַׁאדְלִי (מ' 1258), עֶבְד אֶל־עֻזִּי אֶל־מַהְדִּי (מ' 1224).¹⁶ וביהדות ניתן לציין, למשל, את רב סעדיה גאון (מ' 942),¹⁷ שלמה אבן גבירול (מ' 1058)¹⁸ ורבנו בחיי אבן פקודה (מ' 1120).¹⁹

האדונים), שליטת יוסף בן אסמאעיל אל־גַּבְהַאֲנִי (מ' 1932), קהיר: דָּאֵר אֶל־תַּקְוִי, 2022. התפילה המיוחסת לאָבֶן אֶל־עֶרְבִי נמצאת שם, עמ' 194–197 (תפילה זו נמצאת גם בחיבור **מַגְמוּעָה אַחְזָאב וְאוּרָאד אֶל־שִׁיחַ אֶל־אֶכְבָּר אָבֶן עֶרְבִי**, עמ' 20–22).

16 כל התפילות הללו ועוד רבות נוספות ניתן למצוא בקובץ התפילות החשוב שנערך בפקוחו של פֶּטְהוּלֵלָה גוּלֵן (Fethullah Gülen), **אֶל־קְלוּב אֶל־צֶאֱרָעָה** (=הַלְבָבוֹת הַכְנוּעִים), קהיר: דָּאֵר לְטִבְאָעָה, 2008. לגבי חֻוַּאגָה עֶבְדוּלְלָה אַנְצָרִי ראו Kawayja Abdulla Ansari, *Intimate Conversations*, Introduction and Notes by Wheeler M. Thackston, New York: Paulist Press, 1978, pp. 182–218.

17 כגון הבקשות הראשונה והשנייה שחיבר רב סעדיה גאון בסידור התפילה שלו **כְּתָאב גִּאמַע אֶל־צִלּוּאָת וְאַלְתִּסְאָבִיחַ**. וכה כתב: "פֶּאנִי לְמָא רֵאִית קֵלָה אֶלְבָּצֵר פִּי דְלָךְ וְתִכּוּפַת אֵן יִכּוֹן אֶלְדָּאעִי מִן חֵית אֶרֶאד אֶלְקָרֵב מִן רֵבָה יִבְעַד מִנָּה בֶּאֱלֻכְטָא פִּי אֶלְקוּל אֶלְפַת דְּעָאָא עֲלִי נִסְכְּתִין יִגְמַע תִּסְבִּיחָא וְתַעֲטִימָא לֵלָה וְתִדְלִלָא מִן אֶלְאֻסְאָן וְאֶקְרָאָר בְּדִנְבָה וּמִסְלָה פִּי אֶלְמַגְפָּרָה וּפִי סֵאִיר מִצֶּאֱלָח אֶלְדִּנְיָא וּפֶרְגִּ אֶלְאֻמָּה וּמַגּוּתָהָא. וְגַעֲלַת אַחְדָּהּמָא אַחַד מִן אֶלְאֻכֵּר וְאֶשְׁד לִיכּוֹן אֶלְכְּפִיךְ לִלְסָבוֹת וְאַלְאֻעִיָּאד וְאִיאָם אֶל שְׁמַחָה וְאַלְשִׁדִּי אֶלְצַעֵב לֵאִיאָם אֶלְצוּם וּמָא אֶשְׁבַּהָא". תרגום: "מִפְנֵי שְׂרָאִיתִי אֶת מִיעוּט הַבִּינָה וְחֻשְׁשִׁי שֶׁהִתְפַּלֵּל, בְּמָקוֹם לְהִתְקָרֵב לְרַבּוֹ, יִתְרַחֵק מִמֶּנִּי בְּדַבְרֵי טְעוֹת חֲבֵרְתִּי בְּקֶשֶׁה בְּשִׁית נִסְחָאוֹת, הַמְכִּילָה שֶׁבַח וְהַעֲרִיצָה לָהּ" וְהַכְנָעָה מִצַּד הָאָדָם וְיִידוֹי הָעוֹנוּנוֹת וּבְקִשְׁת הַסְּלִיחָה וְהַצִּלְחָה בְּעִנְיֵי הָעוֹלָם וְנַחֲמַת עַם יִשְׂרָאֵל וְיִשׁוּעָתוֹ. וְאַחַת מֵהֵן עֲשִׂיתִי חֻזָּקָה וְתִקְיָפָה יוֹתֵר מִחֲבֵרְתָּהּ, שֶׁתִּהְיֶה הַקֵּלָה לְשִׁבְתוֹת וְחָגִים יוֹמֵי שְׁמַחָה וְהַחֻזָּקָה הַקֶּשֶׁה לִּימֵי הָצוּם וְכִיּוּצָא בָהֶם" (**כְּתָאב גִּאמַע אֶל־צִלּוּאָת וְאַלְתִּסְאָבִיחַ**, מֵהוֹדוֹת יִשְׂרָאֵל דּוֹדוֹן ז"ל, שְׁמַחָה אֶסְפִּי ז"ל, יִשְׁשֹׁכֵר יוֹאֵל, יְרוּשָׁלַיִם: הוצאת ראובן מס, תשמ"ה, עמ' מה–מו).

18 שלמה אבן גבירול, **כְּתָר מַלְכוּת**.

19 אבן פקודה חיבר את תפילות הרשות בשפה העברית, בניגוד לרס"ג שחיברן בשפה הערבית-יהודית, ושיבצן בסוף ספרו **חובות הלבבות**. וכה כתב בשער העשירי של **חובות הלבבות**, פרק ו': "וכֵּן לְכַזֵּת כְּלָאמָא בְּלִיגָא יִקְתְּצִי תִקְרִיעַ אֶלְנַפֵּס וְתוּבִילְכָּהָ וְתַנְשִׁיטָא וְתַחֲרִיכָהָ לְלַצֵּלָאָה בְּלַפֵּט עֶבְרָאִי וְסִמִּיתָהּ תוּכְחָה, וְאַתְּבַעְתָּהּ בְּכֵלָאָם עֶבְרָאִי פִּצִּיחַ יִקְתְּצִי תִסְבִּיחָא וְתַמְגִּידָא לֵלָה גֵּל עֵזָ וְאַסְתַּגְפָּאָרָא וְאַסְתַּעֲטָאָפָא בְּכֵלָאָם לְטִיף מַחֲרָךְ נִלְפַס אֶלְמַצְלִי וּמַהִיֵּג לְטַבְעָה וְסִמִּיתָהּ בְּקֶשֶׁה, וְאַתְּבַתְּהָמָא פִּי אֶכְרֵ כְּתָאבִי הוּא לְמֵן אֶרֶאד אֶלְתַּנְפַּל בְּהָמָא לִילָא אוֹ נְהָרָא". תרגום: "כִּבְר חֲבִירְתִּי דְּבָרִים בְּרוּרִים עֶבְרִית, הַמְחִיבִים לְגוֹנוֹת אֶת הַנֶּפֶשׁ, לְהוֹכִיחָהּ, לְזוֹרֵה וְלַהֲנִיעָה לְהַתְפַּלֵּל, וְכִינִיתִים 'תוּכְחָה'. לְאַחַר מִכֵּן חֲבִירְתִּי דְּבָרִים בְּהִירִים עֶבְרִית, הַמְחִיבִים לְשִׁבַּח וּלְפָאֵר אֶת ה' יִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא וּלְבַקֵּשׁ סְלִיחָה וְרַחֲמִים מִמֶּנּוּ. אֵלָה נִכְתְּבוּ בְּשִׁפְה עֲדִינָה הַמְנִיעָה אֶת נַפְשׁ הַמִּתְפַּלֵּל וּמַעוּרֶרֶת אֶת טַבְעוֹ, וְכִינִיתִי חֲבִירוֹ זֶה 'בְּקֶשֶׁה'. קִבַּעֲתִי שְׁנֵי חֲבִירוּרִים אֵלָה בְּסוּף סִפְרִי זֶה עֶבְרוֹר הַרוּצָה לְהַתְפַּלֵּל בְּאַמְצָעוֹתַם תַּפִּילַת רְשׁוֹת בְּלִילָה אוֹ בַּיּוֹם" (סִפְר הַהֲדָרָכָה אֶל חוּבוֹת הַלְבָבוֹת לְרַבְנֵנוּ בַּחֲיִי אָבֶן פַּקוּדָה,

ולך דומיה תהלה ויאתה ברכה, ונעים
לומר טוב להודות. ואם הואלנו כל ימי
חינו ואף נדדנו כל שנה מעינינו, והתנצנו
בארזים, ושפכנו שיח בכל המים שבימים,
לברוך בדברי כל פה, ולהללך מרגנת
כל לשון, ולהודות לך מרחישת כל לב,
ולשבחך מארשת כל שפה, ויותר ממנו
עפר הארץ וחול הים וכוכבי הרקיע, ולרב
מחשבון השנים והמים והשעות והרגעים,
ולמעלה ממספר כל צמח כל עלה וכל
זרע, ולמאד ממדת מצעדי כל רגל וכל
נשמת רוח חיים, לא הגענו עד חלק
אחד מאלפים ורבות תהלותיך. אמת מי
ימלא גבורות יי ישמיע כל תהלתו. אבל
כפי כחנו נזכיר מקצתם, ואתה משמים
תשמע ותושיע ותצא לנו, כי אל שומע
תפלה אתה.

ולך נקצד באלמדתך וחציר אלברכה,
ולדלד אלתימגיד וכיר אלשכר. ואנ
אמעננא כל איאם חיותנא ואדהבנא
אלסבאת מן עיוננא, ואתצבנא
כאלארונו, ובתתנא אלנת כמאי
אלבחאר, לגברך פי כל פא, ולנמדחך
פי כל לסאן, ונשכרך מע אכתלאג כל
קלב, ונסבךך בנטק כל שפה, באכתר
מן תראב אלארץ אחצא ומן רמל
אלבחאר מקדארא ופואכב אלסמא
עדדא, ואפצל ואדק מן חסאב אלסנין
ואלאיאם ואלאוקאת ואללחטאת,
ואעלי מן עדד כל נבאת ואלעשב וורק
ותמר וחב, וגדא ואופי מן כל וטי כל
קדם מא פיה נסמה אלחיותה, לס
נבלג דיקקה ואחדה מן אלוף ורבוות
אעלאם עגאיבך ומדאיכך. וחקא מן
יקץ עטם אללה או יסמע גמיע מדחה,
לכנא עלי קדר קותנא נזכר אלבעץ,
ואנת בחכמתך תסמע ותעלם אלכל
ותרץ ענא, אנך סאמע אלצלוה.

רב סעדיה גאון, כתאב זאמע אלצלוות ואלתסאביח²⁰

כי בה ילמד ישר וזכות
בקצרה אך לא באריכות
וקראתיה בטר מלכות.

בתפילתי יסכךגבר,
ספרתי בה פלאי אל חי
שמתיך על ראש מהללי

תרגם מערבית יהודית לעברית בנימין אברהמוב, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן,
2019, עמ' 326.

נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד:

לך יי הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד,

לך יי הממלכה והמתנשא לכל לראש והעשור והכבוד

לך ברואי מעלה ומטה יעידו, כי המה יאבדו ואתה תעמד.

לך הגבורה אשר בסודה נלאו רעיונינו לעמד, כי עצמת ממנו מאד.

לך חביון העז הסוד והיסוד!

שלמה אבן גבירול²¹

יי שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך ולשוני תצחצח ולבי תכין ונפשי תעיר והגיוני
תשיר ושגיוני תכשיר ושיחי תקשיב ואמרי תאזין ותפילתי תשמע ורנתי עדיך
ותקרב ושוועתי אליך תבוא. בעמדי לספר תהלתך ולהגות צדקך ולחוות פלאך
לשיח בנוראות עוזך לערך חסדך להגיד אמתך. בעוד נשמתי בי ורוח חיים באפי.
עד אשר לא יחשך שמשי ויכבה נר נשמתי. וישוב פגרי אל הארץ אשר ממנה
לקח. ורוחי יהלך אליך למשפט נתיב לא ידעו עיט ולא שופתו עין איה. מקום
לא יועיל הון ולא יסכן קנן. כי אם עשות משפט ואהבת חסד. כי אמנם ידעתי
כי למען ספר שמך הובאתי הנה. ולחוות גדלך נוצרתי עדנה.

רבנו בחיי אבן פקודה, בקשה²²

תפילותיו אלו של אבן אל-ערבי, שביקשו להקנות לתפילה מהות חווייתית
רוחנית חדשה, זכו לימים לפופולריות רבה בין המסדרים הצופים בעיקר בתקופה
העותמאנית, אף הוענקה להן קדושה מיוחדת. כבר העיר סעיד עבד אל-פתאח
עאשור (מ' 2009), המהדיר של אחת המהדורות של **אוראד אל-אסבוע**, שחל
היה איסור חמור לקרוא את התפילות הללו ללא אישור משיח מוסמך שבא
בסוד העניינים.²³

בזמנים החדשים נהגו, למשל, בבית הספר לחינוך אוטורי של תנועת **בשארה**,

21 שלמה אבן גבירול, **שירים**, מהדורת ישראל לוין, תל אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת
ת"א על שם חיים רובין, 2007, עמ' 273.

22 **תורת חובות הלבבות**, מקור ותרגום, תרגם לעברית באר והכין ר"י קאפה, ירושלים תשל"ג,
עמ' תלד.

23 **רסאאל אבן ערבי**, מהדורת סעיד עבד אל-פתאח, קהיר: אל-היא'ה אל-מצרי'ה אל-עאמה
ללפתאב, 2014, כרך א', עמ' 359-368. תפילותיו של אבן אל-ערבי נמצאות שם, עמ'
369-411.

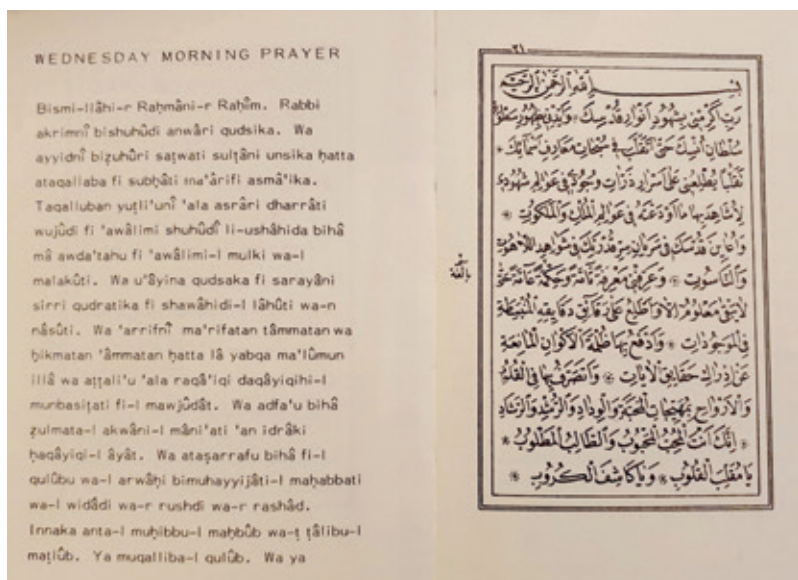
בבית האחוזה בצ'זהולם אשר בסקוטלנד, מיסודו של בולֿנט רֿאוף (מ' 1987),²⁴ להתפלל תפילות אלו בוקר וערב. זכיתי להצטרף אליהם לתקופה קצרה. משנתו של אָבן אל־עַרְבִי מהווה את ליבת הלימוד של בית ספר רוחני זה. בפיקוחו של בולֿנט רֿאוף ערכו חברי בית הספר בְּשֶׁאֲרָה טרנסליטרציה של אֶוֿרֶאד אל־אֶסְבּוֹעַ לאלפא־ביתא הלטיני.²⁵ התפילות תפקדו כטקסט חי בתוך קהילה שרבים מביניהם אינם מבינים את משמעותו המילולית. וכך מתאר אחד מהם את חוויית התפילה של אֶוֿרֶאד אל־אֶסְבּוֹעַ בטרנסליטרציה לאותיות לטיניות:

רובנו לא הבנו יותר ממילה פה ושם, אבל זה לא היה חשוב, כאן היו המילים שאָבן אל־עַרְבִי עצמו השתמש בהן ונתן אותן כדוגמא לדרך הטובה ביותר לגשת לאללה באמצעות תפילה. ואם לא ידענו בדיוק מה אנחנו אומרים זה לא היה חשוב. הצלילים והכוונה להתפלל זה מה שהיה חשוב. את היתר השארנו לאללה. אחרי הכול אלו תפילות של אחדות ולפיכך תפילותיו של אללה. הוא זה המתפלל וזה שמתפללים אליו. אף אם היה לנו אז תרגום סביר שלא היינו מבינים אותו יותר מאשר את הערבית והוא היה מסיח את הדעת מתנועת הלב בתפילה שהיא המהותית. אך מפעם לפעם בולט היה מעניק לנו פירור, שבריר מהמשתה, והיה מתרגם שורה או שתיים שהיו חשובות לדיון באותו רגע כמו אֶם המאכילה את ילדיה

24 Suha Taji-Farouki, *Beshara and Ibn 'Arabi: A Movement of Sufi Spirituality in the Modern World*, Oxford: Anqa, 2007; רחל גורדין, **ציפור בקרקעית אגם**, תל אביב: הוצאת גמא, 2021.

25 *Prayers as Arranged by the Shaykh al Akbar Muhyi-d din Ibn 'Arabi for the Eve and the Morning of Each Day of the Week*, Muhyiddin Ibn 'Arabi Society, Oxford, 1989; תאג'י־פרוקי מתארת את תהליך ההתהוות של הטקסט המתועתק של התפילות אֶוֿרֶאד אל־אֶסְבּוֹעַ לאלפא־ביתא הלטיני. לֿרֶאוף היה עותק של אֶוֿרֶאד אל־אֶסְבּוֹעַ בערבית מונח על השידה ליד מיטתו. הוא התייחס לתכנים שלו בחלק מהרצאותיו. עמית ישראלי, שידע לקרוא ערבית וששהה במקום, שם לב לספר וביקש לראותו. הוא שאל אם אפשר לתעתק אותו כדי שיהיה זמין לכל חברי הקבוצה. רֶאוף הרשה לו לעשות זאת והקצה סטודנט נוסף עם ידע מועט בערבית לעזור לו. הוא הציע שהם יקדישו לתעתיק את זמני העבודה שלהם. העמית שידע ערבית לא הכיר מערכת תעתוק מערבית לאנגלית ולכן תעתק ראשית בעברית ואז מעברית לאנגלית. לאחר מכן, כל תפילה קראו לראוף מהתעתוק לאלפא־ביתא הלטיני, שתקן במידת הצורך. ואז הקלידו את התעתוק והוסיפו סימנים דיאקריטיים ידנית. לאחר שהתעתוק הושלם הפיצו את הטקסט לעמיתים עם הנחיה לומר את התפילה ההולמת כתפילת יחיד מדי בוקר וערב. לא אכפת היה להם שלא הבינו את השפה וזה לא הפחית מהתלהבותם לטקסט או מהיפעמותם מיופיו ועצמתו.

מצלחתה שלה, קודם טועמת קמעה ולאחר מכן חותכת לנתחים קטנים להקל את העיכול. כך ניתן לפתח חך למזון עשיר יותר.²⁶

תפילה ליום רביעי עם תעתיק לאותיות לטיניות

26 Suha Taji-Farouki, *Beshara and Ibn 'Arabī*, p. 149; השוו' לתפיסה הרווחת בין מקובלים שלפיה ניתן לגרוס את ספר הזוהר מבלי לימוד ועיון ויש בזה סגולה לטהרת הנפש ולקירוב הגאולה. ראו דברי מרן עובדיה יוסף בספרו **שו"ת יביע אומר** חלק א – אורח חיים סימן כו אות י: "כי נודע מ"ש מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"א (סי' עה אות ב), שלימוד הזוה"ק מסוגל להאיר הנפש, ושכן אמר האר"י ז"ל לבעל תשובה אחד ללימוד בזוה"ק ה' דפים בכל יום בשגם לא יבין. וע"ש. וע"ע בספרו מורה באצבע (סי' ב אות מד) שכו', לימוד ס' הזוהר מרומם על כל לימוד, בשגם לא ידע מאי קאמר, ואפי' יטעה בקריאתו, והוא תיקון גדול לנשמה. לפי שאף שכל התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא מ"מ נתלבשה בכמה סיפורים והקורא נותן דעתו על הפשט הפשוט, אבל ספר הזוהר הסודות עצמם בגלוי, והקורא יודע שהם סודות וסתרי תורה, אלא שאינו מבין מקוצר המשיג ועומק המושג. ע"כ. וכ"כ הגאון ר' חיים פלאג' בס' זכירה לחיים ח"ב (דף נג ע"ד) בשם המקובלים, שדוקא בלימוד משנה צריך שיבין פירוש התיבות, אבל בזוה"ק אף על פי שאינו מבין כלל יעלה לרצון לפני ה'. ע"ש. וכ"כ בס' יפה ללב ח"ה בהשמטות לזירה דעה (סי' רמו סק"א). ע"ש. וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי חלק ו' (חי"ד סי' כח אות ו). ע"ש. ומעתה בודאי שהמסיים את הזוהר הקדוש שפיר דמי לעשות סעודת סיסם אף על פי שלא הבין סודותיו, ופוסר מתענית בכורות בע"פ. וכן העלה הרה"ג ר' מסעוד הכהן בשו"ת פרחי כהונה (חאו"ח סי' יג). ע"ש. וע"ע בשו"ת בית ישראל (סי' קמ). ע"ש. וכל זה בלימוד הזוה"ק".

בחיבור זה אני מבקש להנחיל לראשונה את תפילותיו הנאצלות של אָבֶן אל־עֶרְבִי במהדורה דו־לשונית מנוקדת, בשפת המקור הערבית ובשפת התרגום לעברית בת־זמננו.²⁷ אֵין הַבּוּר מִתְמַלֵּא מִחֻלָּתוֹ (ברכות, ג ע"ב). רואה אני חשיבות גדולה בחיפוש אִמְתִּי אחר מקורות רוחניים משלימים מחוץ לגבולות היהדות בכלל, ואחר המסתורין של התפילה בפרט, במרחבים הפנימיים שהיהדות אינה נותנת להם מענה.²⁸ תפילותיו של אָבֶן אל־עֶרְבִי²⁹ מיועדות לכל מי שעבודת הלב יקרה לו, לבני כל

27 תרגום אָוּרָאד אל־אֶסְבּוּעַ לשפות לועז נעשה עד כה רק לאנגלית ולגרמנית. על תרגום לאנגלית של חיבור זה עם מבואות ונספחים ראו Stephen Hirtenstein, and Pablo Beneito, *Seven Days of the Heart: Awrād Al-usbū' (Wird): Prayers for the Nights and Days of the Week*. Independent Publishers Group, 2000. *Die sieben Tage des Herzens des größten Sufi-Meisters Morgen- und Abendgebete für jeden Tag der Woche* (=Awrād al-usbū'), trans. by Helga Jacobsen, and Robert Cathomas, [Xanten] Chalice Verlag, 2020.

28 על התפילות ביהדות נשתברו קולמוסין הרבה. אציין רק את המחקרים הבאים: מְקָרָא בַחֲקֵר הַתְּפִילָה, לִיקֵט וְהוֹסִיף מְבּוּא חֲנָנָל מֵאָק, יְרוּשָׁלַיִם: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשמ"ג; הַנֶּל, תְּפִילָה וְתַפִּילוֹת, יְרוּשָׁלַיִם: ראובן מס, תשס"ו; מְקוּמְרָאן עַד קְהִירָה: מַחְקָרִים בְּתוֹלְדוֹת הַתְּפִילָה, בעריכת יוסף תבורי, יְרוּשָׁלַיִם: אורחות, תשנ"ט; אורי ארליך, קֵל עֲצֻמוֹתַי תִּאֲמָרְנָה: הַשְׁפָּע הַלֵּא מִלּוּלֵי תְּפִילָה, יְרוּשָׁלַיִם: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשנ"ט; מִשָּׁה חֲלָמִישׁ, הַקְּבֵלָה בְּתַפִּילָה, בַּהֲלָכָה וּבִמְנַהֵג, רמת גן: אוניברסיטת בר־אילן, תש"ס; הַנֶּל, חֲקֵרֵי קְבֵלָה וְתַפִּילָה, באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 2012; אלי שביד, סִידוֹר הַתְּפִילָה: פִּילוֹסוֹפִיָּה, שִׁירָה וּמִסְתוּרִי, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2009; אבי שגיא, פְּצוּעֵי תְּפִילָה: הַתְּפִילָה לֵאחֹר "מוֹת הָאֵל": עֵיוֹן פּוֹנוֹמְנולוֹגִי בִּסְפֻרֹת הָעֵבְרִית, רמת גן: אוניברסיטת בר־אילן, תשע"א; ז'אק דרידה, מִיכָל גּוֹבְרִין בַּהֲשֵׁת־פָּתוּת דִּיּוּוִיד שְׁפִירָה, גּוֹף תְּפִילָה: קוֹלוֹת, מִיָּלִים בְּכַתֵּב, שִׁיר תְּפִילָה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד מכון מופ"ת, תשע"ג; אורי ארליך (עורך), הַתְּפִילָה בִּישְׂרָאֵל: הֵיבְטִים חֲדָשִׁים, באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, תשע"ו.

29 על תפיסת התפילה לפי אָבֶן אל־עֶרְבִי ראו James Winston Morris, 'Listening for God: Prayer and the Heart in the Futūhāt', *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabī Society*, 13 (1993), pp. 19-53; Ralph Austin, 'Aspects of Mystical Prayer in Ibn 'Arabī Thought', *Prayer and Contemplation*, ed. Stephen Hirtenstein, Oxford: MIAS, 1993, pp. 6-17; Layla Shamash, 'The People of the Night', *Prayer and Contemplation*, ed. Stephen Hirtenstein, Oxford: MIAS, 1993, pp. 42-52; Henry Corbin, *Alone with the Alone: Creative Imagination in the Sūfism of Ibn 'Arabī*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1998, pp. 246-271; Michel Chodkiewicz, 'The Vision of God according to Ibn 'Arabī', in: *Prayer & Contemplation*, ed. S. Hirtenstein, Oxford: MIAS, 1993, pp. 53-67; Idem, *An Ocean Without Shore: Ibn 'Arabī, the Book, and the Law*, Lahore, Pakistan: Suhail Academy, 2001, pp.

הדתות והעדות בארץ הקודש, אלה שיודעים לפני מי הם מתפללים, שאינם עושים תפילותם קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, תפילה זכה וטהורה, שהגיון לבם כוסף לשיג ושיח אישי ואינטימי עם ריבונם, עד כלות נשמתם באהובם.

בְּשִׁחוּת הַיָּאוֹשׁ תִּבְלַע כָּל תְּקוּהָ
לִבְשׁ אֶת שְׂרִיּוֹן הַכְּנִיעוֹת
וּבְחֶרֶב שֶׁל דְּמָעוֹת סַע אֶל
הַחֹשֶׁךְ וּתְפֹס מַחֶסֶה
בְּאוֹתִיּוֹת הַתְּפִלָּה שְׁנָתוֹ
לֶךְ יוֹה

בני שבילי, שירים ליוה³⁰

ואולם אין התפילה מצטמצמת רק בדלת אמותיהן של תחינות ובקשות בין אדם למקום אלא היא מתרחבת ומסתעפת גם ליחסים שבין אדם לחברו, לדיאלוג, לרגש חי, לפתיחת הלבבות בין 'האני' לבין 'האתה'. בהכרת תפילותיו של האחר אני מקווה להתחקות אחר עולמו הדתי, הרוחני והמיסטי של המוסלמי – אז ועכשיו, ואף להתחבר אליהן ולאמץ אותן, לתת לתפילות של אֲבִן אֶל-עֶרְבִי לחיות בעולמי. וכך כותב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) (מ' 1996) על חשיבות ההדדיות בדיאלוג הבינ־דתי בתפיסתו את 'משוואת האחוה':

אפשר לדבר בלי סוף על מוסריות, על ערכים, אולם בסופו של דבר דרישתו של הבורא ממני פשוטה ביותר: איך אני נותן לזולת לחיות בעולמי, ואיך הוא נותן לי לחיות בעולמו. בלי הדדיות אין פתרון לבעיה המוסרית, למשוואת האחוה.³¹

תפילה זכה מייצרת מרחב של דיבוק חברים, אהבה ואחוה שלום ורעות, ובכך

101-130; Joud Alkorani, 'Solace for the Self and the Other: Prayer in Ibn 'Arabī's Thought', *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabī Society*, 56 (2014), pp.17-42; Binyamin Abrahamov, *The Sufis' and Ibn Al-'Arabī's Attitudes Towards the Pillars of Islam*, Tel Aviv: Idra Publishing, 2019, pp. 117-120.

30 בני שבילי, שירים ליוה, הוצאת מקום לשירה, עמ' 27.

31 סוד מדרש התולדות, חלק ג', בית אל: מכון מניטו, תשע"ב, עמ' 151. עוד על "משוואת האחוה" ראו שראל רוזנבלט, 'הרב יהודא אשכנזי (מניטו): "משוואת האחוה" וחשיבות הדיאלוג הבינ־דתי', בתוך: וְשִׁמוּ אֶחָד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם, בעריכת יעקב גנן, שראל רוזנבלט ואסף מלאך, ירושלים: הוצאת קורן, 2022, עמ' 221-242.

היא יכולה ליטול חלק חשוב ומרכזי בדיאלוג לשלום וההבנה הבין-דתית בין יהודים למוסלמים. אם כן, בקבלת תפילותיו של אָבֶן אל-עַרְבִי לחיות בעולמי יש משום 'הכנסת אורחים'. וכך כתב ידידי אפרים מאיר על החשיבות של 'הכנסת אורחים' בתיאולוגיה דיאלוגית בין-דתית:

הכנסת אורחים היא מעשה אנושי נפלא. בקבלת פניו של האחר, באישור האחר בקיומו, אני הנני עצמי. בבית שלנו נוכחותו של האחר מובילה בהכרח לשינוי האני: האני כבר אינו הריבון השולט, האני נעשה המקום שבו האחר יכול לפרוח ולהרגיש בבית. הוא נקרא לקשר. כאשר האדם תומך באחרים ומפתח גישה המקשיבה לתרומתם של האחרים, הוא נעשה עצמו. האדם יכול להיעשות דתי רק דרך אינטראקציה עם אחרים דתיים. המחיר אותו צריך לשלם עבור גישה כזו הוא בדרך כלל שהאדם נתפס בקהילתו כמי שחוצה את הגבולות, או אפילו כבעל זהות היברידי או מרובה. עם זאת, אף אחד אינו יכול להכחיש שקבלת האחרות אינה רנטית בעיצוב האני, ובכך המגע והעניין באחר הדתי אינם גורעים ממאמנותו של האדם למסורתו הדתית.³²

אֲנִי רוֹצֶה לְהַצְמִיד

שָׁפָה אֶל שָׁפָה

חֲסִידִית – עַרְבִית

כְּשֶׁאֲנַחֲנוּ מִמְּרִיאֹת

מֵאֶרֶץ הַקֹּדֶשׁ

בְּזֶמַן שֶׁהוּא מְחוּץ לְזֶמַן

בְּקוֹ יִשְׂרָאֵל הַמְּרֻמִּים

סיגלית בנאי, בטיסה לג'ו יורק³³

בתוך עמי אנוכי יושב ויודע אני כי מעטים מבין המתפללים, אחד מעיר ושניים ממשפחה, מכירים לעומק את נוסח סידור התפילה של זולתם בן העדה האחרת, חווים תפילתו ומכירים אף מוקירים את לחניה המיוחדים. בין אם היה זה

32 אפרים מאיר, תיאולוגיה בין-דתית: ערכה ועגניתה בפילוסופיה היהודית המודרנית, תל אביב: הוצאת אדרא, 2022, עמ' 227-228.

33 סיגלית בנאי, 'בטיסה לג'ו יורק', הארץ, תרבות וספרות 29.9.19, עמ' 6. שמים פתוחים: אנתולוגיית שירי טיסה, בעריכת גלעד המאירי, ירושלים: מקום לשירה, 2022, עמ' 34.

המתפלל האשכנזי ביחס לסידור תפילתם של הספרדים, או של הספרדי ביחס לתפילת התימני, או של שלושתם גם יחד ביחס לסידור התפילה האיטלקי. ואולם, אין בורות, צרות אופקים או שמא בדלנות דתית ותרבותית שכזאת צריכות להרתיע. יש לבקוע את חומות הניכור בין זרמים בתוך אותה דת ובינה לבין דתות זולתה. כל התפילות הן שיר אחד. הלל צייטלין (מ' 1942), למשל, שיבץ בספר תפילותיו, שפרסם בשנת 1921 ומאוחר יותר ביידיש בשנת 1931 את תפילותיהם של אוגוסטינוס הקדוש (מ' 430) ושל שמעון התיאולוג (מ' 1022).³⁴ מן הראוי לחזק ידיים רפות ולאמץ ברכיים כושלות בדרבון האדם הישראלי בהכרת תפילותיו וניגוניו של האחר ואף לא להירתע מלהתפלל אותן, אם בתוך העולם היהודי פנימה לזרמיו ועדותיו, ואם ביחס להכרת התפילות בעולם האסלאמי לשלוחותיו, ואפילו היו אלו תפילות הרשות.

כָּל הַדְּתוֹת, כָּל הַשִּׁירָה הַזֹּאת
שִׁיר אֶחָד.
הַהִבְדִּילִים אֵינָם אֵלָּא
אֲשֶׁלִּיָּה וִיהִירוֹת.
אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ נִרְאָה
שׁוֹנָה קִמְעָה עַל הַקִּיר הַזֶּה
מֵאֲשֶׁר עַל הַקִּיר הַהוּא,
וְשׁוֹנָה לְגִמְרִי עַל הַקִּיר הָאֲחֵר הַהוּא,
אֵךְ זֶהוּ עֵדֵין אוֹר אֶחָד.
שְׁאַלְנוּ אֶת הַבְּגָדִים הַלָּלוּ, אֶת הַזִּמָּן,
אֶת הַמָּקוֹם וְאֶת הָאִישִׁיּוֹת מֵהָאוֹר,
וְכִשְׁאוֹר מֵהַלָּלִים וּמִשְׁבָּחִים,
אֲנִי מוֹזְגִים אוֹתָם בַּחֲזָרָה פְּנִימָה.
גִּלְגָּל אֶל־דִּין רוֹמִי³⁵

התפילה לגווניה וצורותיה היא המדיום החשוב ביותר של דיאלוג בין האדם

34 עוז בלומן, אתיקה על גבול שני עולמות: הממד האתי בבקשת האלוהים של הלל צייטלין, תל אביב: הוצאת אדרא, תשפ"ג, עמ' 49-50.

35 גִּלְגָּל אֶל־דִּין רוֹמִי, הבאר, תרגם גיל רון שמע, ישראל: הוצאת חדרקן, 2021.

לבין קונו, בינו לבין זולתו ובינו לבין עצמו. שכן היחיד בתפילתו אינו מקיים שיג ושיח רק עם קונו אלא גם עם עצמו ועם זולתו.³⁶ מרטין בובר (מ' 1965), למשל, הבין את התפילה כדיאלוג המשמש דרך לאדם לחפש השלמה עם עצמו, עם זולתו ועם קונו.³⁷ לפי גישה זו אין לצמצם את התפילה רק כדיאלוג בין היחיד לקונו, כפי שהמחקר המודרני על התפילה התמקד בעיקר בהיבט זה, אלא יש להרחיבה מבחינה פילוסופית, פסיכולוגית ואנתרופולוגית למעגלי שיח נוספים: הדיאלוג הפנימי של האדם המתפלל עם עצמו, והדיאלוג החיצוני של האדם המתפלל עם זולתו. השלמות תושג ברגע התפילה עצמה, כאשר שלושת מעגלי השיח הללו של התפילה מתאחדים למעגל דיאלוגי אחד כולל כול. אם כן, החיבור הדיאלוגי לאהבה, אחווה, שלום ורעות בין האני ובין האתה, במקרה שלנו האתה אינו רק היהודי אלא גם המוסלמי בארץ הקודש.

'אמנות התרגום', טען אפרים מאיר, 'חיונית עבור התיאולוגיה הבין-דתית. היא האפשרות הנשגבת של ניסוח מילותיו של האדם במונחיו של האחר ומילותיו של האחר במונחי האדם עצמו'.³⁸ פרסום תפילותיו של אֶבְרָהָם אֶל-עֶרְבִי במהדורה דו-לשונית מנוקדת, ערבית ועברית, ממשיך את המפעל החשוב שהתחלתי בו בהוצאה לאור של הסידור אֶדוֹן הַשְּׁלוֹם / רַב אֶל-סְלָאם / *The Lord of Peace*, שכלל לקט תפילות לשלום במסורות היהדות, הנצרות והאסלאם, בשלוש שפות: עברית, ערבית ואנגלית.³⁹ ועוד היד נטויה. ובכך מבקש אני להעמיד את התפילה ככלי העיקרי של האדם כדיאלוג שבין הדתות, לחפש השלמה, שלמות ושלום לא רק עם קונו ועם עצמו אלא גם עם זולתו – האחר הדתי העומד מולו.

יְהִי לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהִגִּיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְהוָה צוּרִי וְגֹאֲלִי

(תהלים יט, טו)

36 Małgorzata M. Puchalska-Wasył & Beata Zarzycka, 'Internal Dialogue as a Mediator of the Relationship Between Prayer and Well-Being' *Journal of Religion and Health* 59 (2020), pp. 2045-2063.

37 Alex Guilherme, 'God as Thou and Prayer as Dialogue: Martin Buber's Tools for Reconciliation', *Sophia* 51 (2011), pp. 365-378.

38 אפרים מאיר, תיאולוגיה בין-דתית, עמ' 206.

39 אֶדוֹן הַשְּׁלוֹם, לקט תפילות לשלום במסורות היהדות, הנצרות והאסלאם, בעריכת אבי אליקים, השיח עסאן מנאצרה והרב רוברטו ארביב, תל אביב: הוצאת ספרים אדרא, 2015.

שלמי תודה

אני מבקש להודות מקרב לב למורי ולחברי היקרים שליוו אותי במחקר זה בעידוד, בעצה ובביקורת בונה: פרופ' בנימין אברהמוב, המחלקה לשפה וספרות ערבית, אוניברסיטת בראילן; פרופ' מאיר מ' בר-אשר, החוג לשפה וספרות ערבית, האוניברסיטה העברית; ד"ר טארק רגב, ראש המגמה לשפה וספרות ערבית, מכללת קיי בבאר שבע; ד"ר חאלד אבו ראס, המחלקה לפילוסופיה יהודית, אוניברסיטת בראילן והמגמה לשפה וספרות ערבית, מכללת קיי בבאר שבע. ד"ר פתחי אחמד, חוקר עצמאי. תודה מיוחדת שלוחה לידידי ד"ר סטפן הירטנשטיין, ראש הוצאת אנקד, אוקספורד, שהרשה לי לפרסם בספרי את הנוסח הערבי של החיבור תַּבְּ אֶל-תַּקְאִיָּהּ לפי המהדורה הביקורתית של ד"ר סהא תג'פּרוּקִי. תבוא על כולם ברכת שמים.

אל־פתוחאת אל־מבִּיָּה / הַהֲתַגְלִיּוֹת הַמִּכְבָּאִיּוֹת
כתב ידו של מְחַיִּי אֶל-דִּין אֶבְן אֶל-עֶרְבִי

פרק ראשון

התפילה כחוויה דתית דיאלוגית

אם תזכרו אותי, אזכיר אתכם (סורה 2: הפרה, פסוק 152)

אֵינִי אֵינִי וְאֵינִי הוּא	לֹסֵת אֲנִי וְלֹסֵת הוּ
מִי אֵינִי, וּמִי הוּא – הוּא?	מִן אֲנִי, וּמִן הוּ הוּ?
הוּ הוּא, הָאֵם אֶתָּה אֵינִי?	פִּיָּא הוּ, הֲלֵ אַנְתָּ אֲנִי?
הוּ אֵינִי, הָאֵם אֶתָּה הוּא?	וִיָּא אֲנִי, הֲלֵ אַנְתָּ הוּ?
לֹא, אֵינִי אֵינִי הוּא, אֵינִי	לֹא וְאֲנִי מֶה הוּ אֲנִי
וְהוּא אֵינִי הוּא, הוּא	וְלֹא הוּ מֶה הוּ הוּ
אֵלֹהִי הִיָּה הוּא, רְאִיתִנִּי	לֹו כָּאֵן הוּ מֶה נִּזְרַרְתָּ
לֹא הִיָּתָה מִבִּטָּה בּוֹ דְּרִבּוֹ	אֲבָסָרְנָא בֵּה לֵה
אֵינִי בְּמַצִּיאוֹת זִוְלָתִנִּי	מֶה בִּי הַוְּجֻדִי גִירָנָא
אֵינִי וְהוּא, וְהוּא הוּא	אֲנִי וְהוּ וְהוּ וְהוּ
מִי לִנּוּ, בְּנֻו וְלִמְעִנִּנוּ	מִן לָנָא בִּנָּא לָנָא
כְּמוֹ שֶׁהוּא לֹו, בּוֹ וְדְרִבּוֹ	כֵּלָה לֵה בֵּה לֵה

מִחֵי אֱלֹהִין אֲבָן אֱלֵ-עֶרְבִי¹

1 אלי־פתוחאת אלי־מכיה, שער 69, כרך 1, עמ' 496-497.

את תפילות החובה, תפילות הרשות והטקסטים הפולחניים ברוחניות האסלאמית ניתן לאפיין, כפי שטען קנט לי הונרקמפ, במסגרת הרחבה של פרקטיקות רוחניות אסלמיות כצורות שונות של דָּכֶר אֵלֶּה. כולן מכוונות לכוון מחדש את העצמי של הפרט עד שיקיץ מתרדמתו, יזכור את טבעו האמתי ויתפוס את עולם התופעות לא כישות מובחנת הנפרדת מאלֵה אלא כרצף של נוכחויות אלוהיות, או מרכזים של התגלויות אלוהיות. הטקסטים הפולחניים האינטגרליים לתהליך זה משקפים את משחק הגומלין המשלים בין התנהגות חיצונית, מצבים רוחניים פנימיים, וחסד אלוהי. התגוונות סוגי התפילות הללו על פני ציר הזמן והמרחב מגלה את רוחב היריעה והגיוון של הרוחניות האסלמית עצמה.²

אני מבקש לנתח את תפילות הרשות של אָבֶן אֶל-עֶרְבִי, מבחינה מתודולוגית, לפי תורת ההיבטים בחקר משנתו. טושיהיקו איזוטסו (מ' 1993) שם לב לדרכו של אָבֶן אֶל-עֶרְבִי להתייחס לכל נושא לפי נקודות המבט השונות שלו, וכך הוא קורא את הפילוסופיה שלו, אך מבלי לפרט על תופעה זו.³ בני אברהמוב לעומתו הקדיש מחקר מפורט לתורת ההיבטים במשנתו של אָבֶן אֶל-עֶרְבִי.⁴ תורת ההיבטים משקפת למעשה את תודעתו העצמית של אָבֶן אֶל-עֶרְבִי המניח היבטים שונים של התבוננות בְּאֵמָת, שכל ההבדלים נעוצים מצד המקבלים. כך הוא כותב בפרק התשיעי בספרו פְּצוּץ אֶל-חֶכֶם (=פְּנִינֵי הַחֶכְמוֹת) הדן בסוד חכמת האור במהות יוסף:

הָאֵמָת בִּיחַס לְעֵל מְסִים, בֵּין אִם הוּא קָטָן אוֹ גָּדוֹל בֵּין טָהוֹר אוֹ הַטָּהוֹר בִּיזוֹר, הוּא כְּאוֹר בִּיחַס לְזִכּוּכִית הַחוּצָצֶת בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַמַּתְבַּוֵּן. הָאוֹר מְקַבֵּל אֶת צִבְעֵ הַזִּכּוּכִית, וְאֵלּוֹ לְאֵמָתוֹ שֶׁל דָּבָר אֵין לוֹ צִבְעֵ.

فَلَحَقَ بِالنِّسْبَةِ إِلَى ظِلِّ خَاصٍ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ، وَصَافٍ وَأَصْفَى، كَالنُّورِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى حِجَابِهِ عَنِ النَّظَرِ فِي الزُّجَاجِ يَتَلَوْنَ بِلَوْنِهِ، وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ لَا لَوْنَ لَهُ. وَلَكِنْ هَكَذَا تَرَاهُ.

- 2 Kenneth Lee Honerkamp, 'The Spirituality of Invocations and Litanies in Islam', in: *The Wiley Blackwell Companion to Islamic Spirituality*, Chapter 3, Kindle Edition, pp. 71-72
- 3 Toshihiko Izutsu, *Sufism and Taoism, A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*, Berkeley and Los Angeles CA: University of California Press, 1984
- 4 Binyamin Abrahamov *Perspectives, Relationships and Relativity in Ibn Al-'Arabi's Thought*. Tel Aviv: Idra, 2021

דבר זה הוא משל למציאותך ביחס לבונך. אם תאמר: האור הוא ירק משום שהזכוכית היא ירקה, הנך דובר אמת, ועל כך מעיד החוש. אם תאמר: האור אינו ירק ואין לו צבע כל שהוא מאחר שאתה מסתמך על הזכחה מופתית, הנך דובר אמת, ועל כך מעידה התבוננות שכלית איתנה. אור זה נמתח מהצל, והצל הוא זכוכית מוחשית, וזהו צל מאיר בשל טהרתו.

כך למי מאתנו שמקבל את המציאות שלו מהאמת, צורת האמת מתגלה לו בעצמה רבה יותר ממה שהיא מתגלה לזולתו. האמת הופכת לשמיעה הראיה וכל החושים והאיברים של אי מי מאתנו באמצעות הסימנים אשר הדת מודיעה לנו על האמת. למרות זאת, מהות הצל קיימת בי בנוי הגוף שלו במלה 'שמיעתו' מתיחס לאמת בצל, ואילו לשאר עבדיו אין מעמד כזה. הזקה של עבד זה קרובה יותר אל מציאות האמת מזקתם של אנשים אחרים.

ضَرَبُ مِثَالٍ لِحَقِيقَتِكَ بِرَبِّكَ. فَإِنَّ قُلْتَ: إِنَّ النُّورَ أَخْضَرُ لَخُضْرَةِ الزُّجَاجِ، صَدَقْتَ، وَشَاهِدُكَ الْحُسُّ، وَإِنْ قُلْتَ إِنَّهُ لَيْسَ بِأَخْضَرَ وَلَا ذِي لَوْنٍ لَمَّا أَعْطَاهُ لَكَ الدَّلِيلُ، صَدَقْتَ، وَشَاهِدُكَ النَّظَرُ الْعَقْلِيُّ الصَّحِيحُ. فَهَذَا نُورٌ مُمْتَدٌّ عَنْ ظِلٍّ وَهُوَ عَيْنُ الزُّجَاجِ فَهُوَ ظِلُّ نُورِي لَصَفَائِهِ.

כְּדֹלֵךְ הַמִּתְחַקֵּק מִנָּא בַּחֲץ תִּזְהַר שׁוֹרֶה הַחֶץ فِيهِ أَكْثَرُ מִמָּא תִּזְהַר فِي غَيْرِهِ. فَنَّا مَنْ يَكُونُ الْحَقُّ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَجَمِيعُ قَوَاهُ وَجَوَارِحُهُ بِعَلَامَاتٍ قَدْ أَعْطَاهَا الشَّرْعُ الَّذِي يُخْبِرُ عَنِ الْحَقِّ. مَعَ هَذَا عَيْنُ الظِّلِّ مَوْجُودٌ، فَإِنَّ الضَّمِيرَ مِنْ سَمْعِهِ يَعُودُ عَلَيْهِ: وَغَيْرِهِ مِنَ الْعَبِيدِ لَيْسَ كَذَلِكَ. فَنِسْبَةُ هَذَا الْعَبْدِ أَقْرَبَ إِلَى وُجُودِ الْحَقِّ مِنْ نِسْبَةِ غَيْرِهِ مِنَ الْعَبِيدِ.⁵

5 פצוץ אליהם, פרק 9, עמ' 103-104. השוו למשל העשית לר' משה קורדובירו: "אלא הכל דבר אחד כדמיון ניצוץ השמש המאיר דרך העששיות. כי עם היות שאור המאיר דרך העששיות האחת הוא אדום והמאיר דרך האחרת הוא ירוק, עם כל זאת לא נכחיש ששתי האורות הם אור אחד מיוחד והשנוי נמשך משנוי העששיות" (פרדס רימונים, שער ד, פרק ז); "העניין שאור המאיר בעששית ישתנה לפי שינוי העששית ואין השינוי לערך האור בעצמו כדפירשתי המשל בזה בס' פרדס רמונים; וכן הוא סוד אור יו"ד ה"א וא"ה המתפשט תוך הספירות ישתנה אל ההנהגות הספירות כאור בסוד העששית ובנשמה בגוף וכמים אל הכלים, כדפירשתי בשער עצמות וכלים בס' פרדס רמונים, ולכך עם היות שסוד הרוח מקורו אחד, מצד מה שיתלבש בספירות ישתנה ויצטרך אל הקשר והייחוד" (אלימה רבתי, לבוב תרמ"א, קלא ע"ב). על ההבדלים בשימוש במשל העששיות

כך גם אני מבקש לדון בקציר האומר בתורת התפילה של אֶבְרָהָם אֶל־עֶרְבִי לפי נקודות המבט השונות שלה, שבהן היא אחוזה לדעתי, ואלו הן: השקפתו על חווית התפילה כדיאלוג בין האלוה לאדם, משנתו האונטולוגית של 'אחדות ההווה' (=וְחִדָּת אֶל־גִּדּוֹד), הגותו האפיסטמולוגית על 'הדמיון היוצר' (=עֲאֵלֶם אֶל־חַיָּאל), תפיסתו האנתרופולוגית על 'האדם השלם' (אֶל־אֲנִסְאֵן אֶל־כְּאֵמֶל) ובדין שלו על התפילה כ'סוד שיח אינטימי' (=אֶל־מִנְאֲגָאָה) שבין האוהב לאהוב. התפילה אינה ייחודית לאדם אלא מקיפה כל עולמים, רום ותחת, דומם, צומח, חי,⁶ מלאכים.⁷ גם הקב"ה מתפלל לעצמו על עצמו.⁸ יתר על כן, התפילה אינה ייחודית לדת. הדת הממוסדת ניכסה את התפילה לעצמה ברבות הימים ואף קיבעה אותה כחובה הלכתית בסדר יומו של האדם. ואולם, לדעתי יש להתיר את הקשר הגורדי בין תפילה לדת ממוסדת. שכן, התפילה בשורשה היא מעבר לאדם, לדת, לזמן ולמקום.

בִּלָּא דִּין

אֲרַفֵּעַ صَلَاتִי נְחֹכַ
בִּלָּא לֵגָעַ, וְלֹא לְהִכָּה, וְלֹא כְלֵמַת
בִּלָּא עֲרִיק, וְלֹא לֹוֹן, וְלֹא הוּיָהּ
وَبَعْدَ أَنْ زَعَتْ عَنِّي اسْمِي
دُونَ أَعْمَالِي الصَّالِحَةِ وَالطَّالِحَةِ
دُونَ مَاضٍ, أَوْ مُسْتَقْبَلٍ
طَالَمَا أَنْكَ تَبْدُو لِي فِي انْخَاءٍ عَشْبَةٍ
كَمَا فِي جَرِيَانٍ غَيْمَةٍ
وَفِي رَغْوَةِ الشَّيْءِ, كَمَا فِي زَبَدِ الْبَحْرِ
وَفِي دُمُوعِ الْعَيْنِ, كَمَا فِي عَيْنِ الشَّمْسِ

בִּלָּא דֵּת

אֲנִי נוֹשֵׂא תְּפִלָּתִי אֵלֶיךָ
בִּלָּא שְׁפָה, בִּלָּא נִבְיִים וּבָלִי מַלְיִם
בָּלִי גֹזַע, צָבַע, בָּלִי זְהוּת
וְאַחֲרֵי שֶׁהִסְרֵתִי מֵעָלַי אֶת שְׁמִי
בָּלִי כָּל מַעֲשֵׂי הָרָעִים וְהַטּוֹבִים
בִּלָּא עֶבֶר וּבָלִי עֲתִיד
כָּל עוֹד אֲתָהּ מוֹפִיעַ מוֹלִי בְּיַד גִּבְעוֹל
כְּמוֹ בְּמַסַּע הָעֲנָנִים
כָּל עוֹד אֲנִי רוֹאֶה אוֹתְךָ
עַל פְּנֵי אֲדוּת הַתֵּה כְּמִשְׁבְּרֵי הַיָּם,
כָּל עוֹד אֲתָהּ נִשְׁקָף אֵלַי
מִתּוֹךְ דְּמָעַת הָעֵינַן כְּמוֹ מִתּוֹךְ עֵינֵי הַשָּׁמֶשׁ

אצל הרמ"ק ראו יוסף בן שלמה, תורת האלהות של רבי משה קורדובירו, ירושלים: הוצאת מוסד ביאליק, תשע"א, עמ' 124-127.

6 מלאכי בית אריה, פרק שירה: מבואות ומהדורה ביקורתית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ז.

7 איוב לח, 7.

8 בבלי, ברכות ז ע"א.

וּפִי יִגְרֵי הַנֶּפֶס
וְרִיחַ
טַלְמָא אַתְּכָּה אֲשֵׁי רֻחָהָ
וְאִי רֻחַּי אֲשֵׁי –
בִּלָּא דִּינִי
סָרַפְעִי סְלָאִי נְחֹכִי
בִּלָּא לֵעָה, וְלֹא לְהֶגֶה, וְלֹא כְלֵמַת
בִּלָּא עֲרִיק, וְלֹא לֹוֹן, וְלֹא הוּיָהּ
לֹא שְׂרִיק, וְלֹא גִרְבִּי
נֹר מִן נֹר
קֹוֹכְבִּי דְרִי

זרמי הנשימה
והרוחות
כל עוד נשמת הדברים – רוחך
כל עוד אני – נשמה
ללא דת
אני נושא תפילתי אליך
בלי שפה, בלי נביים ומלים
בלי גזע, בלי צבע, בלי זהות
לא במזרח ולא במערב
הלתי בתוך הלתי
בוכב נוגה

מחמוד אבו-ערישה⁹

אם נתמקד בתפילה מבחינה אנתרופולוגית ונתבונן בייחודה של התופעה האנושית המרתקת של 'האדם המתפלל', הרי שאני מקבל את התזה שהציע אבי שגיא על המתווה הפנומנולוגי של התפילה. לפי גישה זו, ייחודו של האדם הוא בכך שהוא 'יש מתפלל', זו עובדה פנומנולוגית, ראשונית, קדם-דתית, קדם-תיאולוגית וקדם-מטפיזית.¹⁰

אָבֵן אֶל-עֲרַבִּי מִקְבֵּל אֶת הָעִיקָרוֹן שֶׁל הָאָדָם כִּי־שׁ מִתְפַּלֵּל וּבִפְרָק הָעֲשָׂרִים וּשְׁבַע הַחֹתֶם אֶת סִפְרוֹ פְּצוּץ אֶל-חֶפֶם (=פְּנִינֵי הַחֶכְמוֹת) הוּא מִקְדִּישׁ דִּין מִרְכּוּזֵי עַל הַתְּפִילָה, וּבִמְרָכּוֹ עֵינָן בָּאֵהֶב הַגְּדוֹלָה שֶׁל הַנְּבִיא מְחַמֵּד עָלָיו הַשְּׁלוֹם לַהֲרֹבוֹת בַּתְּפִילָה. וְאוֹלָם חִידוּשׁוֹ הָעִיקָרִי שֶׁל אָבֵן אֶל-עֲרַבִּי הוּא הַתְּפִיסָה שֶׁל הָאֱלֹהִים כִּי־שׁ מִתְפַּלֵּל. אֲמֵנָם הַתְּפִיסָה שֶׁהַקֶּבֶ"ה מִתְפַּלֵּל עַל עֲצָמוֹ מוֹפִיעָה כְּאִמּוֹר בַּתְּלֻמוֹד הַבְּבִלִי, בְּמִסְכַּת בְּרֻכּוֹת, אֵךְ כְּמַעַט שֶׁלֹא פוֹתַחַה בְּאוֹפֵן מִשְׁמַעוֹתֵי מִבְחִינָה פִּילֹסוֹפִית, תִּיאֻלוֹגִית אוֹ מִיסְטִית בְּתוֹלְדוֹת הַמַּחֲשָׁבָה הַיְּהוּדִית.

9 מחמוד אבו-ערישה, בלא דת, תרגמה מערבית איריס אליה כהן, הו! כתב עת לספרות, גיליון 22 חורף 2022, שבט תשפ"ב, עמ' 225.

10 אבי שגיא, פצועי תפילה: התפילה לאחר "מות האל": עיון פנומנולוגי בספרות העברית, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, עמ' 170-196.

אלהי - תפלות הלב לשבעה לילות ושבעה ימים

אינך כותב השם כותב מן
אינך מתפלל השם מתפלל דרך
אתה לא עושה והשם לא עוזר לך בעליות
הוא עושה לך את הכל גם הפינוי גם הירידות
אם אתה לא אתה בן אם אתה בן אתה לא
צבי ולדמן¹¹

אבי שגיא עמד על כך כי הוגים רבים רואים בתפילה פעולה טרנסצנדנטית ישירה של האלוה. ¹² פסקל (מ' 1662), למשל, קבע: "הישועה אינה בכוחנו, מפני שהתפילה המשגת אותה אינה בכוחנו, כי מאחר שהישועה אינה בכוחנו, ואילו השגת הישועה על ידי המתפלל היא בכוחו, סימן שהתפילה אינה בכוחנו".¹³ ר' חיים חייקא מאמדור (מ' 1787), תלמידו של המגיד ממזריטש (מ' 1772), המאמץ גישה קוויאטיסטית, טען שיש לנטוש את 'האני' כדי שהאל יוכל לפעול על האדם.¹⁴

אך אבן אל-ערבי מרחיק לכת באמרו שהתפילה אינה רק פעולה של הנשגב המוחלט על המתפלל אלא היא גם תפילתו שלו עצמו בעולמו המדומיין של המתפלל. לתפילה מרחב גלוי ומרחב נסתר. המרחב הגלוי הוא תפילת האדם באמצעות 'המחשבה המילולית', ואילו המרחב הנסתר הוא גילוי האלוה ונוכחותו באמצעות 'המחשבה ההשתתפותית', תודעה משותפת שנוצרת בשעת התפילה שבה נוטלים חלק האלוה והאדם. הנשגב המדומיין נוכח בתפילת האדם ומשתתף בה. התפילה היא תנאי למפגש בין האלוהי לאנושי ולהתגלות ההדדית. תפילתו של האלוה אינן מנוסחות בכתב, הן נסתרות, אך על המתפלל להאזין להן ברוב קשב ובכוונה גדולה בשעת תפילתו. התפילה מחוללת שינוי רדיקלי באדם בעצם המפגש שבו מתגלה האלוהי בתוכו. רוצה לומר, אבן אל-ערבי מעצים את הממד הדיאלוגי של התפילה בכך שהיא מחוללת את המפגש עם האלוהי, שבו נעשה האלוהי נוכח בעולמו של האדם, ומולידה דיאלוג, סוד שיח אישי ואינטימי בין האלוהים ובין האדם.

11 צבי ולדמן, מעלות השימון: מסכת שלמות הפגם, ירושלים: הוצאת רוח ממללא - ברכת אשר, תשפ"ג, עמ' 9.

12 שם, עמ' 172.

13 בלו פסקל, הגיגים, תרגום: יוסף אור, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשל"ו, עמ' 111.

14 רבקה ש"ץ-אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשכ"ח, עמ' 21-22.

מה היא תפלה? זה הדיאלוג שבין
אדם ואלהים; שניהם פונים בו זה אל
זה. ומה הוא דיאלוג אם לא התגלות
הדדית של אלו הנוטלים בו חלק?
האלהים מתגלה אל האדם באמצעות
הקטסטרופי, וזה האחרון, מן המעמקים
ומן האפלה, זועק וחושף את לבו בפני
האלהים, אשר דבור עמו באמצעות
סערת המצוקה. רעיון התפלה בלו
מבסס על ההנחה, כי האלהים פוגש
באדם באמצעות עמותו עם האין.

הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק¹⁵

אם ננסח את הטרנספורמציה המתחוללת בשעת התפילה בלשונה של הפילוסופיה
הדיאלוגית של בובר נאמר כי אמירת התפילה לפי אבן אל-ערבי מבטאת את
המעבר ביחס לאלוהי מיחסי 'אני-לז' ליחסי 'אני-אתה'. ה'לז' מבטא את הנשגב
המוחלט שנתפס בתודעה רק כאובייקט ואילו בתפילתו מכונן המתפלל יחס
של 'אני-אתה', מחולל דיאלוג שבמרכזו סוד שיח אישי ואינטימי עם האלוה.
אמנם התפילות הן סוד שיח אישי ואינטימי בין 'האני' ובין 'האתה הנצחי', אך
אין להוציא מכלל אפשרות גם היבט נסתר שלהן, כי תפילת האדם אינה אלא
השתקפות של תפילת הנשגב המוחלט בחולף. בכך התודעה האנושית הרגילה
של התפילה נסוגה ומפנה עצמה לתודעת תפילה רחבה ונטולת גבולות.

גם בספרות הקבלה בימי הביניים אנו מוצאים תפיסה של התפילה שיש בה
מעבר מדממה או ממנוולוג לדיאלוג בין היחיד לאלוהיו. בתלמוד נאמר: "אמר
רבי שמעון חסידא: המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנאמר
(תהילים ט"ז, ח) שְׁוִיתִי יְהוָה לְנֶגְדִי תָמִיד" (בבלי, סנהדרין כב ע"א). ר' עזריאל

15 יוסף דב הלוי סולובייצ'ק, חמש דרשות, תרגם ד' טלזנר, ירושלים תשל"ד, עמ' 118.
ניתוח דבריו אלו של ר"ד סולובייצ'ק ראו דב שוורץ, 'הרב סולובייצ'ק על הציונות
הדתית: פרשנות פסיכולוגית', בתוך: סוגיות בחקר הציונות הדתית, בעריכת ישי ארנון,
יהודה פרידלנדר ודב שוורץ, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ב, עמ' 23-25.
עוד על התפילה כדיאלוג אצל ר"ד סולובייצ'ק ראו דב שוורץ, הגותו הפילוסופית של
הרב סולובייצ'ק: כך ג', התפילה כחוויה, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2015,
עמ' 77-86; 310-311; 447-448.

בן מנחם (מ' 1238), מגדולי מקובלי קטלוניה, כותב בפירושו על אגדות התלמוד כך: "והמתפלל צריך שיראה עצמו כאילו הוא [=הקב"ה] מדבר עמו ומלמדו ומנהיגו והוא מקבל דבריו באימה וביראה וברתת ובזיע ויחשוב כי כל הדברים שהוא מלמד לאנוש אין להם סוף".¹⁶ ר' עזריאל אינו מעמיד בדבריו אלו את התפילה על תודעה קונטמפלטיבית-מיסטית שבמרכזה הדומייה תהילה אלא את התפילה כתודעה דיאלוגית שיש בה דו-שיח בין היחיד לאלוהיו.

וכך מפרש אבן אל-ערבי את סורת אל-פאתחה באופן יצירתי,¹⁷ פירוש המתבסס על דברי אלה, לפי המסורת המהימנה שמסר אבו הרירה (מ' 678) מפי הנביא מחמד,¹⁸ כמעבר ממונולוג לדיאלוג, תפילה דיאלוגית המשותפת לאללה ולאדם, כמי שמתפללים זה לזה. וכך הוא כותב בפרק העשרים ושבעה בספר פצוץ אל-חכם (=פניני החכמות), הדן בסוד היחודיות במהות הנביא מחמד:

התפילה היא מצוה שמתחלקת בין
אללה ובין עבדו, חלק אחד שייך לאללה
וחלק אחר לעבדו, כפי שנמסר במסורת
המהימנה על אודות אללה יתעלה, שבה
הוא אומר:

وَهِيَ عِبَادَةٌ مَّقْسُومَةٌ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ عَبْدِهِ
يُصَفِّينَ، فَصَفَّيْهَا اللَّهُ وَنَصَفَّيْهَا لِلْعَبْدِ، كَمَا
وَرَدَّ فِي الْخَبَرِ الصَّحِيحِ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى،
أَنَّهُ قَالَ:

16 פירוש האגדות לרבי עזריאל, מהדורת ישעיה תשבי, ירושלים: הוצאת י"ל מאגנס, תש"ה, עמ' 39.

17 על תולדות הפרשנות הצופית לקראן ראו Kristin Zahra Sands, *Sūfī commentaries on the Qur'ān in classical Islam*, London: Routledge, 2006; Martin Whittingham, *Al-Ghazālī and the Qur'ān: One Book, Many Meanings*, New York: Routledge, 2007; Ali Humayun Akhtar, 'Identifying Mysticism in Early Esoteric Scriptural Hermeneutics: Sahl al-Tustarī's (d.283/896) *Tafsīr* Reconsidered', *Journal of Islamic and Muslim Studies*, 2 (2017), pp. 38-52. על ההרמנויטיקה של אבן אל-ערבי לקראן ראו Binyamin Abrahamov, 'Ibn 'Arabī', in: *The Wiley Blackwell Companion to the Quran*, edited by Andrew Rippon and Jawid Mojaddedi, Jon Wiley & Sons Incorporated 2017, pp. 442-448; Ibidem, *Perspectives, Relationships and Relativity in Ibn Al-'Arabī's Thought*. Tel Aviv: Idra, 2021, pp. 92-96. על פרשנות סורת אל-פאתחה לפי אבן אל-ערבי ראו Denis Gril, 'Commentaries on the Fātiha and Experience of the Being According to Ibn 'Arabī', *Journal of the Muhyiddin Ibn Arabi Society*, Vol. XX, 1996, pp.

18 צחיח מסלם, כתאב אל-צלאה, 359א, ספר 4, חדית 41.

"חֲלַקְתִּי הַתְּפִלָּה בֵּינִי לְבֵין עַבְדִּי לְשֵׁנִי
חֲלָקִים: הַחֲלֹק הָאֶחָד שֵׁינְךָ לִי, וְהַחֲלֹק
הָאֶחָד לְעַבְדִּי. וְעַבְדִּי יִקְבֹּל מִזֶּה שְׂבִיבָקֶשׁ.
אוֹמֵר הָעֶבֶד: בְּשֵׁם אֱלֹהֵי הַרְחֵמֶן וְהַרְחוּם.
אֱלֹהֵה אוֹמֵר: עַבְדִּי זֹכֵר אוֹתִי.
אוֹמֵר הָעֶבֶד: הַתְּהִלָּה לְאֱלֹהֵי רַבּוֹן
הָעוֹלָמִים.
אֱלֹהֵה אוֹמֵר: עַבְדִּי מְשַׁבַּח אוֹתִי.
אוֹמֵר הָעֶבֶד: הַרְחֵמֶן הַרְחוּם.
אֱלֹהֵה אוֹמֵר: עַבְדִּי מְהִלֵּל אוֹתִי.
אוֹמֵר הָעֶבֶד: הַמּוֹלֵךְ בְּיוֹם הַדִּין.
אֱלֹהֵה אוֹמֵר: עַבְדִּי מְפָאֵר אוֹתִי וּמְפָקִיד
עַנְיֵנוּ בְּיָדֶיךָ.
כָּל הַחֲלֹק הַזֶּה [שֶׁל סוּרַת אֶל-פְּאֶתְחָה]
שֵׁינְךָ בְּלוּ וְכֵן לְאֱלֹהֵי.
וְאִזּוּ אוֹמֵר הָעֶבֶד: אוֹתְךָ נַעֲבֹד וּנְמַעֲמֶךָ
נִבְקֶשׁ עֲזֹרָה.
אֱלֹהֵה אוֹמֵר: זֶה בֵּינִי וּבֵין עַבְדִּי, וְעַבְדִּי
יִקְבֹּל מִזֶּה שְׂבִיבָקֶשׁ.
אֱלֹהֵה יוֹצֵר שְׂתַפּוֹת [בֵּינֵנוּ וּבֵין עַבְדֶּךָ]
בְּפֶסֶק הַזֶּה.
אוֹמֵר הָעֶבֶד: נִחְנוּ בְּאֶרֶץ מִישׁוֹר, אֶרֶץ
שֶׁל אֵלֶּה אֲשֶׁר נְטִיתָ לָהֶם חֶסֶד, לֹא שֶׁל
אֵלֶּה אֲשֶׁר נִתְּנָה הַחֲמָה עֲלֵיהֶם, וְלֹא שֶׁל
הַתּוֹעִים.

«قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي
نِصْفَيْنِ: فَصَفَّهَا لِي وَنِصْفَهَا لِعَبْدِي،
وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ.
يَقُولُ الْعَبْدُ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.
يَقُولُ اللَّهُ: ذَكَّرَنِي عَبْدِي
يَقُولُ الْعَبْدُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.
يَقُولُ اللَّهُ: حَمَدَنِي عَبْدِي.
يَقُولُ الْعَبْدُ: الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.
يَقُولُ اللَّهُ: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي.
يَقُولُ الْعَبْدُ: مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ.
يَقُولُ اللَّهُ: مَجَّدَنِي عَبْدِي: فَوَضَّ إِلَيَّ
عَبْدِي.
فَهَذَا النِّصْفُ كُلُّهُ لَهُ تَعَالَى خَالِصٌ.
ثُمَّ يَقُولُ الْعَبْدُ: إِيَّاكَ تَعْبُدُ وَإِيَّاكَ تَسْتَعِينُ.
يَقُولُ اللَّهُ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي وَلِعَبْدِي
مَا سَأَلَ.
فَأَوْقَعَ الْأَشْرَاكَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ.
يَقُولُ الْعَبْدُ: اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ
الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا
الضَّالِّينَ.

אלהי - תפלות הלב לשבעה לילות ושבעה ימים

יִּקְוֹל אֱלֹהִים: فَهَؤُلَاءِ لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا
אללה אומר: שלשת פסוקים אלו מתיחסים
לעבדי, ועבדי יקבל מה שביקש.¹

שְׁלֹשֶׁת הַפְּסוּקִים הָאֲחֵרִים מְתִיחִים
אך ורק לעבדו, בעוד ששלושת הפסוקים
הראשונים מתייחסים רק לאללה.¹

1 פצוץ אליהם, פרק 27, עמ' 222-223.